

С. 435. *Coraggio, brave страховисько, coraggio!* — Стефано не по-збавлений рис персонажа італійської комедії del arte Капітана. Про це свідчить, наприклад, обігрування італійської батальної лексики. (Див. також «Марні зусилля кохання» — дон Армадо; «Кінець діло хвалить» — Пароль тощо).

Олена АЛЕКСЕЄНКО

ГЕНРІХ VIII

«Генріх VIII» є не тільки останньою історичною хронікою Шекспіра, але й загалом його останнім драматичним твором. Дослідники висловлюють небезпідставну думку, що ця хроніка була написана драматургом вже після його від'їзду з Лондона в тихий рідний Стретфорд. На такі здогади наводить, зокрема, наявність в її тексті розгорнутих ремарок з постановочними вказівками, яких немає в інших п'єсах Шекспіра; в них не було б необхідності, якби автор весь час був присутній і, за звичаєм того часу, міг давати акторам поради і вказівки. Відома точна дата постановки «Генріха VIII» — 23 червня 1613 року, відома завдяки сумній події: під час постановки згорів театр «Глобус», з яким пов'язана драматургічна й акторська діяльність Шекспіра. Хроніка вперше була надрукована 1623 року в знаменитому Folio з гарно підготовленим текстом, який скоріше всього був копією авторського рукопису.

Основним глибинним джерелом для Шекспіра послужила хроніка Полідора Вергілія, яка, на замовлення Генріха VIII, була скомпільована Голіншедом; тексту останнього в даному творі Шекспір дотримувався більшою мірою, ніж в інших своїх історичних драмах. Крім того, він користувався хронікою Голла, а епізоди п'ятої дії драми, пов'язані з архієпископом Кранмером, «святим» англіканської церкви, написані на основі «Книги мучеників» Джона Фокса. Слід тут згадати й п'єсу В. Роулі «Коли ви побачите мене, ви мене впізнаєте», (з'явилася десь в 1587—1592 pp.), в якій введено Генріха VIII. Але в цій п'єсі, що тоді була дуже популярною, переважали побутово-комедійні сцени й епізоди, зокрема породжувані перевдяганням короля, і Шекспір вступив у полеміку з нею, що проголошується в пролозі до його «Генріха VIII»: «Ми вас не розважатимем сьогодні, А про діла величні, благородні... Повідаєм». Відзначимо, проте, що ця врочиста обіцянка в п'єсі насправді не виконується, бо діяння, про які мовиться, знаменитого в англійській історії короля важко визнати серйозними й благородними.

Опублікована в Folio 1623 року хроніка «Генріх VIII» ні в сучасників Шекспіра, ні в наступних поколінь не викликала сумнівів щодо її авторства. Це питання стало дискусійним з 1850 року, коли англійські дослідники Д. Спеддінг і С. Хітсон виступили з твердженням, що «Генріх VIII» написаний двома драматургами — Шекспіром і Флетчером. Згодом висловлювалися й інші гадки, серед «співавторів» Шекспіра називали також Бомонта, Мессінджера, Форда. Сумніви, всілякі припущення, поділ тексту хроніки між різними «авторами» набули

значного поширення в англійському шекспірознавстві. Ніяких документальних доказів прибічники подібного підходу до п'єси привести не могли, висновки їхні випливали виключно із стилістичного аналізу. В стилістиці «Генріха VIII», передусім в системі віршування, вони знайшли елементи, котрі витлумачувались як чужі Шекспірові й характерні для його молодших сучасників-драматургів,— зокрема: відхилення від норми п'ятистопного ямбу, поява безнаголосного складу в кінці рядків, тобто жіночої рими, паузи всередині вірша, часте вживання enjambement. Приводились аргументи й іншого порядку, такі, як одноплановість образів п'єси чи, точніше, їхнє «площинне» зображення, відсутність об'ємності характерів та їхньої поглибленої психологічної розробки, стильової енергії й виразності. Справді-бо, всі ці риси дуже характерні для нового стилю, який прийшов на зміну ренесансному в англійській драматургії під кінець першого десятиліття XVII ст. стилю, видатними представниками якого були Флетчер, Бомонт, Мессінджер та інші драматурги. Але ж і в творчості Шекспіра останнього періоду, представлений в першу чергу романтичними драмами («Цимбелін», «Зимова казка» і «Буря»), досить виразно проступають риси нового стилю, який тяжіє до культури барокко. Все це ускладнює питання про те, чи був «Генріх VIII» повністю наслідний самим Шекспіром, чи в співавторстві з Флетчером або якимсь іншим «новим драматургом», і робить неможливою однозначну категоричну відповідь.

Ця п'єса стоїть осторонь від основного масиву історичних хронік Шекспіра, досить тісно між собою пов'язаних тематично і навіть сюжетно. Звичайно, і в ній Шекспір ставить проблеми, які перегукуються з основною проблематикою його історичних хронік, але разом з тим впадають у вічі істотні відмінності в трактуванні цих проблем і в поезиці «Генріха VIII».

Від інших хронік «Генріх VIII» відрізняється вже тим, що тут зображується недавнє минуле, яке ще не встигло дистанціюватися, було ще надто зрошене з сучасністю, її політичною та ідеологічною злободенністю. Це п'єса про правління Генріха VIII, батька недавно померлої королеви Єлизавети, якому належить специфічне місце в англійській історії. За правління Генріха VIII абсолютизм в Англії не тільки досягнув повної завершеності, а й почав виявлятися як лихе свавілля самодержця, як політична тиранія. Втім, у хроніці Шекспіра відтворюється не все довге правління Генріха VIII (1509—1547), а лише один його період, насичений особливо важливими подіями, переломний у цьому правлінні. Сюжетну основу хроніки становлять події, що відбувалися до 1533 року: розлучення короля з його першою дружиною Катаріною Арагонською і одруження з молодю красунею Анною Болейн, колишньою фрейліною першої дружини, котра народжує йому дочку Єлизавету, майбутню «велику королеву». З цими подіями пов'язане падіння кардинала Вулсі, який перед тим набув великої влади, і розрив Генріха VIII з папським Римом та проголошення англіканської церкви офіційною в Англійському королівстві. Тепер Генріх VIII зосереджує в своїх руках усю повноту влади, і притаманні йому риси жорстокого деспота й підступного «маккіавелліста» отримують простір для свого прояву. Як і в інших хроніках, Шекспір вдається до концентрації історичних подій, включаючи до твору і події, що мали місце раніше, як наприклад, змова проти герцога Бекінгема та його

страта, і такі, що відбулися пізніше,— змова проти архієпископа Кранмера. Але ці епізоди теж «спрацьовують» на повніше й переконливіше розкриття центрального образу хроніки.

Хроніка «Генріх VIII» була написана після смерті королеви Єлизавети (1603), за правління Джеймса I Стюарта, сина Марії Стюарт, відправленої Єлизаветою на ешафот. Це була не просто зміна династій, а й зміна курсу внутрішньої і зовнішньої політики. Розпочинався перехідний період від Англії XVI ст., часу розквіту абсолютизму, до Англії XVII ст., коли в країні відбулася буржуазна революція. Проміжок часу між ними — це свого роду смутний період англійської історії, позначений активізацією феодалної й католицької реакції. Все це відчутно позначилось на хроніці «Генріх VIII», написаній після чотирнадцятилітньої перерви в творчості Шекспіра в даному жанрі. А головне, написаній в суспільно-історичній обстановці, що радикально змінилася. Небезпідставно дослідники, аналізуючи зміст цієї хроніки, зазначають розгубленість Шекспіра, його суперечності й вагання в трактуванні політичних та ідеологічних проблем, закидають йому компромісність і лавірування між силами, що діяли тоді на політичній арені.

В «Генріху VIII» Шекспір зобразив знамениту в історії Англії подію — повний розрив з католицизмом і папським Римом, але ж створювалася хроніка у той час, коли король Джеймс I та його прибічники явно співчували католицькій церкві й прагнули до її реставрації. За вдалим визначенням О. А. Анікста, драматург опинився між Сцїллою протестантизму, який за вісімдесят років ствердився в англійському народі, і Харібдою прокатолицьких тенденцій короля та його двору (Анікст А. А. Творчество Шекспира.— М., 1963. С. 588). Слід сказати, що Шекспір в «Генріху VIII» не міняє своєї загальної позиції в оцінці конфлікту абсолютистської Англії з папським Римом та католицьким табором, але він змушений іти на поступки королівському двору. Звідси і впливає позитивне зображення королеви Катаріни Арагонської, котра постає завершеним втіленням гідних її сану чеснот, пом'якшене, порівняно з образами папських посланців в інших хроніках, змалювання образу кардинала Кампеюса, і загально тут відсутня загостреність антикатолицьких тенденцій.

У хроніці показано апогей англійського абсолютизму, але зроблено це вже у той час, коли абсолютизм у Англії переживав гостру кризу і до того ж нова династія не виявляла ніякого пієтету ні до королеви Єлизавети, ні до її батька. Шекспір лишився вірним пам'яті «великої королеви», про що красномовно свідчить епілог хроніки, справжній дифірабм її правлінню, висловлений у формі пророцтва, але по-іншому зображає він образ головного героя. На відміну, скажімо, від Річарда III, Генріх VIII прямо не віднесений до категорії негативних діячів, для змалювання яких існувала особлива поетика з чітко вираженою осудливо-викривальною домінантою. Але, дотримуючись щодо протагоніста п'єси об'єктивної позиції, Шекспір разом з тим розкриває в ньому стільки сумнівних рис і вад, що Генріх VIII, зрештою, сприймається як негативний герой англійської історії, і це відповідає дійсності. Тут слід згадати, що розкриття у вінцєносців тіньових сторін, а то й пороків,— це свого роду закономірність для історичних хронік Шекспіра, винятком є лише Генріх V, втілення ідеального обра-

зу монарха. Так що в цьому плані образ Генріха VIII можна поставити в один ряд з образами Генріха IV, Генріха VI, Едуарда IV та інших королів.

Але в своєму концепційному змісті образ Генріха VIII істотно відхиляється від названих попередників. У ранніх хроніках, написаних у 90-х рр. XVI ст., образи монархів осмислювалися й створювалися драматургом на основі віри в ідею абсолютизму, на її беззастережному ствердженні. Конкретні її носії могли бути недосконалими, не вільними від слабостей і пороків, але це не кидало тіні на саму ідею і не ставило під сумнів її кінцеве торжество. А це робило також ясною перспективу історії, магістральну лінію її руху, що веде до ствердження державного порядку й справедливого суспільного устрою (як його розуміла доба і разом з нею її драматург). У «Генріху VIII» ця концепційна основа історичних хронік Шекспіра в великій мірі виявляється втраченою. Разом з загальною кризою ренесансного гуманізму, яка знайшла таке глибоке вираження в творчості Шекспіра 600-х рр., похитнулася і його історична концепція, що знаходила опору в ідеї і практиці абсолютизму. В останній хроніці Шекспіра дається взнаки втрата історичної перспективи, яку, зрозуміла річ, не може замінити славослів'я правлінню Єлизавети в епілозі п'єси. І від того в особливо непривабливому вигляді постають в ній сфери, де вершаться долі країн і народів, і самі ці вершители. Протагоністи попередніх хронік Шекспіра могли помилятися й підпадати пристрасті, несвідомо чи свідомо чинити зло, але діяли вони постійно в полі високої напруги, що створюється вищою, державною необхідністю. В останній хроніці ця напруга дуже послаблюється, внаслідок чого увиразнюються ніщі, егоїстичні мотиви дій протагоніста: свавілля деспота, розбещеного владою, його жорстокість і хтивість.

За своєю драматичною структурою «Генріх VIII» теж відхиляється від інших історичних хронік Шекспіра й дещо несподівано наближається до його п'єс останнього періоду,— до романтичних драм. Характерна особливість будови цих драм полягає в тому, що їхній основний конфлікт досягає вищої напруги й вирішується десь в середині твору, після чого драматична напруга спадає і все стає на свої місця відповідно до декларованого задуму. Звичайно, «Генріх VIII» — твір зовсім інший за тематикою і жанровою природою, але цікаво, що Шекспір вдається в ньому до тих же композиційних засобів. На відміну від попередніх хронік, де напружений конфлікт проходить через весь твір, нерідко знаходячи в його фіналі лише відносне вирішення, тут основний конфлікт вичерпується вже в третій дії, коли Генріх VIII розлучається з Катаріною Арагонською і віддає розпорядження про коронацію Анни Бoleйн, водночас наносячи нищівний удар своєму фаворитові кардиналу Вулсі. Весь подальший розвиток хроніки — це, власне, розтягнутий епілог. Цим структурно п'єса теж близька до романтичних драм, з тією лише різницею, що в названих драмах розтягнутий епілог демонструє торжество добра і правди у світі умовно-фантастичному, тоді як в хроніці він розкриває торжество зла в реальному, історичному світі.

Хроніка «Генріх VIII» в українському перекладі публікується вперше.